

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Харківське історико-філологічне товариство

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 7/2020

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Маленко О. О., д-р філол. наук, проф. (Харків) (головний редактор)
- Голобородько К. Ю., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Єрмоленко С. Я., д-р філол. наук, проф. (Київ)
- Лисиченко Л. А., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Кравець Л. В., д-р філол. наук, проф. (Київ)
- Новиков А. О., д-р філол. наук, проф. (Глухів)
- Юр'єва К. А., д-р. пед. наук, проф. (Харків)
- Богданова І. Є., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Борисов В. А., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Нестеренко Н. П., канд. пед. наук, доц. (Харків)
- Руденко С. М., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Умрихіна Л. В., канд. філол. наук, доц. (Харків) (заступник головного редактора)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Нелюба А. М., д-р філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- Степаненко М. І., д-р філол. наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Ухвалила вчена рада українського мовно-літературного факультету імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 4 від 26 жовтня 2020 року)

У 41 Український світ у наукових парадигмах: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. — Харків : ХІФТ, 2020. — Вип. 7. — 211, [1] с.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

наділяє надзвичайно важливою функцією, відображення емоційного забарвлення тексту. Це відбувається завдяки включенню в оповідь повісті народних повір'їв, пов'язаних із формою місяця: «відомо ж бо, що молодик — то на долю, а недобір — тим він і недобір, що наводить на лихі сні, і в той бік ліпше думок не пускати» [Забужко]. Здавна в народних віруваннях місяць пов'язувався із нечистою силою і вірою споконвічних ворогів українського народу — турків: «Нишком хрестилася й відпльовувалася на вид місячного знаку баба-пупорізка, добачивши в ньому бусурменське тавро або, не при образах святих згадуючи, й слід відомо-чийого кігтя, що на одне виходить: хто ж не знає, кому вклоняється бусурменська віра!» [Забужко]. Також у тексті фігурує повний місяць; саме з ним пов'язано чимало демонологічних міфів українського народу: «Місяць стояв уже високо, світив на повну силу недужним горючим сріблом у синцюватих протінях улоговин» [Забужко]. Як зрозуміло з контексту, саме при повному місяці має відбуватися щось негативне, пов'язане із демонічними силами українського народу.

Окрім цього мотиву, універсального для всіх християнських культур, наскрізно проходять через сюжет твору казкові мотиви, почерпнуті письменницею з українських народних казок (вони представлені в тексті повісті як певні алюзії або ремінісценції). Найвиразніше в «Казці про калинову сопілку» втілений мотив сестринства з української народної казки «Ганна-панна», що представлений образом Ганна-панна (*Вербо яра, відчинися, Ганна-панна йде*) [Забужко].

Загалом, авторка наскрізно проводить через текст повісті дихотомію «добро і зло», що на рівні мотивів має чітку оцінну опозицію: казкові мотиви, зокрема, образ Ганни-панни, реалізують ідею добра, людяності, справедливості, натомість міфічні мотиви, зокрема сюжет Авеля-Каїна, утілюють ідеї зла, жорстокості, людських гріхів.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Забужко Оксана. Казка про калинову сопілку. К: Комора, 2013. 104 с.

УДК 821.161.2.09

Ігор Алексєєв

аспірант, наук. кер.: д. філол. наук, проф. Н. М. Левченко.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

«БАЛТА» СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО В ПОДАННІ МИКОЛИ СИВАЧЕНКА Й СПРИЙМАННІ СУЧАСНИКІВ

Твори й постать Руданського багато досліджувалися й популяризувалися, але здебільшого під сильним впливом цензури. Який це був вплив за структурою і розподілом у часі — має бути предметом окремого дослідження. Сьогодні ми наблизилися до думки, що велику роль у формуванні суспільної думки щодо цього зіграла самоцензура автора для уникнення покарання. Обґрунтування цього на підставі аналізу повного корпусу віршів, з оприлюдненням п'яти віршів з архіву, які раніше не публікувалися взагалі, було здійснене нами в попередніх публікаціях [Алексєєв 2017, Алексєєв 2020]. Одним із найбільших дослідників

творчості Степана Руданського став Микола Єфремович Сиваченко — український літературознавець і фольклорист другої половини ХХ століття, член-кореспондент АН УРСР.

Ця публікація присвячена згадці замовчуваного при радянській владі вірша «Балта» в монографії Миколи Сиваченка [Сиваченко 1979], яка була перевидана уже при незалежності [Сиваченко 1995]. Вона стала класикою руданськознавства, тому вже готується дослідження, присвячене доповненням і виправленням у його перевиданні. Але стосовно «Балти» різниці не виявлено. Цей вірш згадується отак: *Про людську гідність, про відсіч кривдникам не думає й герой гуморески Руданського «Балта»* [Руданський 1908] — *старенький дід, який проявляє дурну ініціативу — покійно лягає під солдатські канчуки* [Сиваченко 1979, с. 22; Сиваченко 1995, с. 39]. Детальний аналіз контексту, у якому в Сиваченка перебуває «Балта» й інших прикладів звідтіля також варті окремого літературознавчого дослідження. Сиваченко споріднює «Балту» з тими творами Руданського й не Руданського, де описується представник низового люду, який zdeградував в умовах імперії й втратив гідність.

У цій розвідці розглянуто передусім мовний, а не літературний аспект Сиваченкової характеристики головного героя «Балти». Відомо, що характеристика діда з монографії Сиваченка зводиться до двох слів: *дурний* та *покійний*. Таким чином перевіряється гіпотеза: Микола Сиваченко в радянських умовах знайшов спосіб привернути увагу до «забороненого» вірша, для цього йому довелося відхилитися від критеріїв науковості.

Для перевірки гіпотези було застосовано відповідний мовний експеримент, який полягав у тому, що на сім сотень емейлів, які належать переважно науковцям різних поглядів та волонтерам, які була надіслана анкета з віршом і проханням охарактеризувати діда у двох словах. З огляду на практичну недоступність тексту «Балти» в академічних виданнях і важливість володіння ним для правильного розуміння цієї публікації, наводимо текст вірша повністю.

БАЛТА

Захтів москаль нашу Балту
 По-московськи звати:
 Давай бити в барабани,
 Всюди викликати,
 Що вже Балта — та й не Балта:
 Якось инше зветься.
 Народ чує та дивує,
 Як з дурня сміється.
 «Коли Балта вже не Балта,—
 Кажуть наші люде,—
 То з дурними москалями
 В нас пуття не буде!»
 Незабаром торговиця
 В Балті наступала.
 Москва всюди на дорогах
 Чортом поставала;
 Що християнин який іде —
 То москаль й спиняє:
 «Как завйотса етат город?» —

З різкою питає.
 Тільки скаже, що се Балта,—
 Пропаща година!
 Як худобу, москва вража
 Січе християнина.
 Ішов якийсь дід старенький.
 Москва запинає:
 «Как завйота етат город?» —
 Старого питає.
 А старий підняв свитину,
 На землі поклався:
 «Та бий,— каже,— бісів сину,
 Тільки не питайся!»
 (Руданський 2005, с. 50–51.)]

Анкета враховувала належність респондентів до філологічної спільноти. Основною метою анкетування було з'ясувати, наскільки збігається дідова характеристика читачів (та філологів зокрема!) із характеристикою Миколи Сиваченка. Дуже огрублено — чи був Сиваченко об'єктивним. Анкету заповнило 59 осіб. Необроблені результати анкетування та всі стадії обробки викладено у відкритий доступ [Сайт Ігора Алексеєва]. Попри невелику вибірку, вони можуть наштовхнути на виявлення багатьох закономірностей. Зараз же обсяг і спрямування цієї публікації визначає найпростішу їх обробку:

1. Розподілено відповіді філологів (їх 20) та не-філологів (їх 39);
2. Вилучено відповіді, які було дано із порушенням умов опитування. Піддаються нормалізації (тобто корекції з мінімальною зміною смислу для уніфікації та спрощення обробки) дуже подібні відповіді. Залишається 19 від філологів та 36 від не-філологів;
3. У кожній групі пари слів розриваються та підраховується кількість кожного запропонованого слова. Робиться один виняток — *хитромудрий* розподіляємо на *хитрий* і *мудрий*, оскільки в цьому дослідженні умова обмежитися двома словами була введена суто для простоти обробки. Філологи дали 24 характеристики, а не-філологи — 43. Слід зазначити, що обидві групи містять щонайменше 10 однакових слів;
4. У групах респондентів-філологів та не-філологів підраховується вжиток словесних характеристик героя, близьких до характеристики Сиваченка та протилежних. Характеристики, які важко вписуються в цю дихотомію — відсікаються.

Таким чином, у філологів виявилося 19 слів (враховуючи повторні — 29): 4 (зневірений, раб, смиренний, хохляка) трапляються по одному разу й можуть бути оцінені як збіг із характеристикою Сиваченка; 15 (25) — проти характеристики Сиваченка: відчайдушний (3), мудрий (3), гордий (2), незламний (2), нескорений (2), патріот (2), принциповий (2), самовідданий (2), гідний, мужній, ріднолюбивий, свідомий, сміливий, твердий, чесний.

У не-філологів: 32 слова (враховуючи повторні — 54). 13 згадок на користь характеристики Сиваченка (8 слів — покірний (4), раб (2), терпило (2), зневірений, малорос, манкурт, самопринижений, хохол); 41 згадка — не на користь. Це 24 слова: мудрий (7), патріот (4), гордий (2), нескорений (3), безстрашний (2), вільний (2), козак (2), незламний (2), вільнодумець, впертий, гарний, жертвовний,

зневажливий, кмітливий, незалежний, правдолюб, принциповий, прозорливий, самобутній, Скворода, стійкий, українець (у поданому контексті це слово вважаємо протилежним слову *хохол*), характерник, чесний).

Таким чином лише близько 14 % представників філології серед респондентів сприймає старенького діда з вірша «Балта» таким чином, як його подає Микола Сиваченко. А от серед не-філологів — 24 %. І там, і там — явна меншість.

Оскільки переважна більшість читачів надала характеристику персонажа, протилежну до Сиваченкової, вірогідно, що гіпотеза дослідження підтверджується. Тим же часом маємо помітну кількість відгуків, споріднених з характеристикою Миколи Сиваченка. Але він через доступ до стародруків та архіву, мав знати, що Руданський — системний москвофоб і «Балта» є лише одним із багатьох творів антиросійського спрямування. Тому, скоріше за все, у дійсності Сиваченко не сприймав героя вірша як *як покірнього хохла*, але використав можливість його так розуміти заради введення в науковий обіг цінного твору, раніше вилученого звідтіля імперською системою. Отримані за допомогою опитування висновки не можна вважати безперечними — час, місце та обставини наукової діяльності Сиваченка могли впливати так, що справді сприймалося все інакше. В умовах звільнення від жорстокої імперії ми можемо вільно сперечатися з Миколою Сиваченком: «Балта» стоїть не в одному ряду з «Лошаком» та «Надгородою», а разом із творами «Смерть козака», «Московська пуга», «Турецька кара». І головний герой її — близький не до *руссаго человека* Анкідіна Тимофеева — героя оповідання В. Слєпцова «Ночлег» [Сиваченко 1979, с. 22; Сиваченко 1995, с. 39], а до до-вженківського Демида Запорожця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексєєв І. Нові вірші з архіву Степана Руданського. *Онтологічні виміри сучасної філології: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 24–25 вересня 2020 р.* К.: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2020. С. 6–14.
2. Алексєєв І. Світогляд і спадок Степана Руданського — відкриття цілісної картини. *Політики пам'яті української культури: Збірник тез та матеріалів всеукраїнської наукової конференції* (ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сквороди», 20 травня 2017 року). Харків: Майдан, 2017. С. 9–12.
3. Сиваченко М. Є. Студії над гуморесками Степана Руданського. К.: «Наукова думка», 1979.
4. Сиваченко М. Є. Студії над гуморесками Степана Руданського (порівняльно-культурологічний аспект)/ Відповідальний редактор І. О. Дзєверін; упорядкування Г. М. Сиваченко; передмова П. М. Федченка. К.: «Наукова думка», 1995. 448 с.
5. Руданський Степан. Твори. Львів, 1908. Т. 3. С. 33–34.
6. Руданський Степан. Усі твори в одному томі / Уклад. і авт. передмови Г. Латник. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 50–51.
7. Сайт Ігора Алексєєва. URL: HYPERLINK <http://igor.alekseev.slobzhanshyna.in.ua/balta/http://igor.alekseev.slobzhanshyna.in.ua>

Ігор Алексєєв
«БАЛТА» СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО В ПОДАННІ МИКОЛИ СИВАЧЕНКА Й СПРИЙМАННІ
СУЧАСНИКІВ 200

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 204

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗБІРНИК 206